

İslâm Hukukunda Cenaze İşlemlerinde Kadının Durumu*

Vildan Sali DUMAN | <https://orcid.org/0000-0002-2930-218X> | E-Posta: vildansaliduman@hotmail.com

Avukat, Bursa Barosu, Bursa, Türkiye

Öz

Dünya hayatının sonu ve âhiret hayatının başlangıcına köprü olan ölümün gerçekleşmesi ile yaratılmışlar içinde en şerefli kılınan insana ölümünden sonra da hürmet gösterilmesi, dînen belirli işlemlerin yapılması gerekmektedir. Bu gereklilikler İslâm hukukuna göre kadın ve erkek için farklılık arz etmektedir. Sünnet ile örf-âdetler, cenaze işlemlerinde kadın ve erkek arasında farklılıkların ortaya çıkması ve bunların bağlayıcı olmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çalışmada, kadın cenazenin ölüm ilânı, yıkama ve kefenlemenin kim tarafından yapılacağı, cenaze masraflarının karşılanması, cenaze namazının kılınması, cenazenin kabristana taşınması ve toprağa verilmesi; kadın cemaatin cenaze namazına katılması, namazdaki saf durumu, kadının kabir ziyaretinde bulunması, taziye ve yas tutma gibi bireysel ve toplumsal unsurlar, bu farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olan etkenler kadın cenaze ve kadın cemaat bağlamında ele alınmıştır. İslam hukukunun daha çok sosyolojik boyutunu ilgilendiren bu araştırma ile fikhın ve toplumun kadına bakış açısı ortaya konmak istenmiştir. Özellikle kadının tesettürü, muhafazası, mahremiyeti, fizyolojik özellikleri, dikkat çekiciliği, sesi, fitne sebebi olması gibi unsurların bireysel ve toplumsal olduğu görülmektedir. Günümüzde, sosyal bir varlık olan kadınların talepleri ve kadın cemaatin cenazeye katılması ile ilgili soruların gündeme gelmesi, cenaze işlemlerinde kadının durumunun yeniden gözden geçirilmesi gereğini doğurmuştur. Araştırmada bu problem baz alınarak, kadınların cenaze işlemlerindeki konumunun ortaya konması ve durum tespiti yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda örf ve ilgili hadisler ışığında fukahânın kadına bakış açısının kadın cenaze ile ilgili işlemlere ve kadın cemaat ile ilgili hükümlere yansımaları ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında klasik ve modern dönem eserlerden istifade edilerek fukahânın kadının cenazesi ve kadın cemaatin cenazeye katılması ile ilgili hükümlerdeki bakış açısı, bu bakış açısında zamanla değişikliklerin olup olmadığı ve bunun ictihâdî hükümlere nasıl yansıdığı tümevarım yöntemi ile ele alınmıştır. Tesettür, hâl-harekete dikkat edilmesi ve gerekli şartlara riayet edilmesi durumunda, kadının erkek cemaatin yanında cenaze ile ilgili işlemlere katılması günümüz kadınları için önem arz etmektedir. Toplumsal yaşamın önemli bir parçasını teşkil eden kadının eğitim, ekonomi, siyaset ve çalışma hayatında yer almasına rağmen cenaze işlemlerinde kısıtlanmaması; tesettürün sağlanması, hâl-harekete dikkat edilmesi ve gerekli şartlara riayet edilmesi durumunda, erkek cemaatin yanında cenaze ile ilgili işlemlere katılmasına cevaz verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ölüm ile Allah'ın bâkiliğini ve dünya hayatının geçiciliğini tefekküre olanak sağlayan cenaze cemaatinde bulunma hak ve sorumluluğu, gıybet ve muhabbet gibi yakışık almayan davranışlardan kaçınmak şartıyla kadına da tanınması bakımından önem arz etmektedir. Kadına dair pek çok hükümde görüldüğü üzere kadının kendisinin 'illet' olarak alınmasının, araştırma ile varılan sonuçlarda da etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler

İslâm Hukuku, Cenaze, Kadın, Sünnet, Örf.

Atıf Bilgisi

Duman, Vildan Sali. "İslâm Hukukunda Cenaze İşlemlerinde Kadının Durumu". Dini Araştırmalar 66 (Haziran 2024), 165-194. <https://doi.org/10.15745/da.1443529>

Geliş Tarihi	27.02.2024
Kabul Tarihi	31.05.2024
Yayın Tarihi	28.06.2024
Değerlendirme	iki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme * Bu çalışma Prof. Dr. Ali Kaya danışmanlığında Vildan Sali Duman tarafından Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Fukahânın Kadın Tasavvurunun İctihâdî Hükümlere Yansıması" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İntihal.net
Etik Bildirim	diniarastirmalar98@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Status of Woman in Funeral Procedures in Islamic Law

Vildan Sali DUMAN | <https://orcid.org/0000-0002-2930-218X> | Email: vildansaliduman@hotmail.com

Lawyer, Bursa Bar Association, Bursa, Türkiye

Abstract

With the realization of death, which is the end of world life and the bridge to the beginning of the afterlife, certain religious and legal procedures must be carried out. These requirements differ for men and women according to Islamic law. The prophetic sunnah and local customs play an important role in ceremonial differences of funerals between men and women while making those differences legally binding. In addition to the individual aspects of a female funeral, such as the announcement of death, who will do the washing and shrouding, meeting the funeral expenses, performing the funeral prayer, carrying the body to the graveyard and burying it, there are also social elements such as the participation of the female congregation in the funeral prayer, the line status in the prayer, visiting the grave, condolence, and mourning. In this study, the factors that cause the emergence of these differences will be discussed in the context of female funerals and female congregations. In particular, such as responsibilities such as women's hijab, protection, and privacy, as well as her physiological characteristics, attractiveness, voice in terms of sedition are both individual and social responsibilities. This research, which concerns the sociological dimension of Islamic law, aims to reveal the perspective of fiqh and society on women. Today, the demands of women, who are social beings, and the questions about the participation of women in funerals have led to the need to reconsider the status of women in funeral procedures. Based on this problem, the research aims to reveal the position of women in funeral procedures, while identifying the ongoing problems regarding her status. In this context, in the light of custom and related hadiths, the reflection of the jurists' view of

women on the procedures related to women's funerals and the provisions related to the female congregation has been discussed.

In the preparation of this study, classical and modern period works have been utilized. The fuqaha's judgements related to the funeral of women and the female participation in the funeral prayers have been discussed by the inductive method focusing on the questions: i) whether there have been changes in this perspective over time and ii) how this is reflected in the ijthadic provisions. It is important for today's women to participate in funeral procedures, provided that they pay attention to the hijab and comply with the necessary conditions. The fact that women, who constitute an important part of social life, take part in education, economy, politics and working life proves that it is unnecessary to restrict them in funeral procedures. The right and responsibility to be present at the funeral congregation, which allows contemplation of the binding of Allah and the transience of the life of this world, is important in that it is also granted to women, provided that they refrain from unbecoming behavior such as gossip and to chat. As seen in many provisions on women, the fact that women themselves are taken as a 'cause' is also effective in the conclusions reached in this research.

Keywords

Islamic Law, Funeral, Woman, Sunna, Tradition.

Citation

Duman, Vildan Sali. "The Status of Woman in Funeral Procedures in Islamic Law". Religious Studies 66 (June 2024), 165-194. <https://doi.org/10.15745/da.1443529>

Date of Submission	27.02.2024
Date of Acceptance	31.05.2024
Date of Publication	28.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External * This study was prepared based on the doctoral thesis titled "The Reflection of the Jurisprudence's Conception of Women on Ijtihadi Judgments", prepared by Vildan Sali Duman under the supervision of Ali Kaya, at Bursa Uludağ University Social Sciences Institute.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İntihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	diniarastirmalar98@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Latince Arapça'da vefât, mevt ve helâk kelimelerinin karşılığı olan ve dünya hayatının sona ermesi¹ demek olan ölüm, fâni hayat ile ebediyet arasında bağlantı kuran ve insanı ebedî kılan bir vasıttır.² Arapçada 'ölü' ve 'tabut' manasında kullanılan 'cenaze' kelimesi , İslâm hukuku literatüründe de aynı anlamda kullanılmaktadır. Cenaze için yapılan hazırlıklara 'teçhiz', cenazenin yıkanmasına 'gasil', yıkanmanın ardından yapılan kefenlemeye 'tekfin', tabuta konduktan sonra cenaze namazının kılınacağı yere ve kabristana taşınmasına 'teşyi', kabre konulması işlemine ise 'defin' adı verilmiştir.³

İslâm'a göre insan canlıyken de vefât edince de sevgi ve hürmete lââyık olduğu için, cenazeyi rencide edecek davranışlardan kaçınılması, bu sebeple öldükten sonra yapılan işlemlerde de aynı özenin gösterilmesi elzem görülmüştür.⁴ Cenaze işlemlerinde kadın ve erkek arasında farklı uygulamaların olması çalışmanın problematiğini oluşturmaktadır. Kadının fiziksel bakımdan dikkat çekici olması, duygusal olması, sağ veya ölü fark etmeksizin tesettürüne dikkat edilmesi, sosyal bir varlık olması gibi unsurlar gerek kadın cenaze gerekse kadın cemaat bağlamında kadının cenaze işlemlerindeki konumunu ve bu husustaki hükümleri belirlemektedir. Tümevarım yöntemi uygulanarak, klasik ve modern dönem fıkıh kaynaklarından istifade edilerek hazırlanmış bu çalışmada, örf ve ilgili hadisler bağlamında fukahânın kadına bakış açısının kadın cenaze ile ilgili işlemlere ve kadın cemaat ile ilgili hükümlere yansımalarının sonuçlarını ele almak amaçlanmıştır. Günümüzde cenaze işlemleri ile ilgili akademik çalışmalara rastlanmakla birlikte, cenaze işlemlerinde kadının konumunun ele alındığı bu çalışma ile İslâm hukuku literatürüne katkı sağlanması beklenmektedir.

¹ Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1990), 2/90; Salime Leyla Gürkan, "Ölüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2007), 34/32.

² Bekir Topaloğlu, "Ölüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2007), 34/34.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/325, 11/494, 13/155, 13/358; Kürşat Demirci, "Cenaze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1993), 7/353.

⁴ Mehmet Şener, "Cenaze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1993), 7/354.

1. Cenaze İşlemlerinde Kadın Cenazenin Durumu

Bir kimsenin vefât etmesiyle birlikte kabre yerleştirilinceye kadar geçen süre içerisinde belirli hazırlıkların yapılması gerekmektedir. Bazı istisnalar hariç olmak üzere bu uygulamalar kadın ve erkek için genellikle aynı olmakla birlikte, cenazenin kadın olması halinde birtakım farklılıklar görülmektedir. Ekseriyetle kadının bedenlen korunması ve mahremiyeti çerçevesinde uygulanan bu farklılıklar nassa ve örfî uygulamalara dayanmaktadır.

1.1. Kadın Cenazenin Ölüm İlanı Salâ: Ölüm haberini ilân etmek amacıyla minarelerden okunan salâ,⁵ her topluma mahsus olmayıp, örf ve âdetlerin tesiriyle şekillenmiş İslâmî bir teamüldür. Bilhassa Osmanlı'dan beri süren ve içinde bulunduğumuz coğrafyada cenâze salâsı olarak bilinen ölüm ilânında, ölen kişi hakkında hangi mahallenin sakini olduğu, cenazesinin ne zaman nereden kalkacağı ve hangi kabristana defnedileceğine dair bilgilerin mahalle halkına duyurulması amaçlanmaktadır. Günümüzde salâ, genel olarak cenaze namazına katılacak kimselerin hazır olması için cenaze hangi vakitte kaldırılacaksa ondan bir saat önce okunmaktadır. Bununla birlikte bir gün önceden veya başka şehirde defnedilecek kişi için dahi salâ verilebilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında bilindiği şekliyle salâ verildiğine dair bir haber bulunmamakla beraber, ölüm haberinin yakın çevreye duyurulmasını münasip bulduğu ve uygulamalarda bulunduğu bilinmektedir.⁶ Şâfiî mezhebine göre, ölümün ilân edilmesinde bir mahzur yoktur, ancak Câhiliye döneminde olduğu gibi ölenin yaptığı iyilikleri, üstün ve yüceltilen özellikleri anılarak ölüm ilânında

⁵ Nuri Özcan - Mustafa İsmet Uzun, "Cenaze Salâsı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/358.

⁶ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî -el-Câmiu's-sahîh-* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2009) "Cenâiz", 4,5; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 167; Özcan-Uzun, "Cenaze Salâsı", 358.

bulunmak⁷ mekruh sayılmaktadır.⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun "Ölüm haberinin çeşitli yollarla duyurulması sünnettir. Bu bakımdan, minareden cenaze salası okunması ve arkasından da ölen kişinin adının ve memleketinin söylenmesinde dinen bir sakınca bulunmadığına, ancak, ölen kişi için övücü sözler söylenmesinin uygun olmadığına karar verildi."⁹ şeklindeki kararı ile bu görüş yerinde bulunmuştur. Uygulamada özellikle az nüfuslu bazı küçük yerleşim yerlerinde salâ verilmesi esnasında, erkek cenazede mensûbiyeti, ikâmet ettiği mahalle ve mesleği ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Kadın cenazede ise bazen kadının ismi zikredilmeden kimin eşi, annesi veya kayınvalidesi olduğu belirtildiği; ardında kalan erkek evlatlarının ve damadının adının zikredildiği görülmektedir. Bu uygulama ile kadının hayattayken tesettürüne ve korunmasına nasıl dikkat ediliyorsa, ölünce de ölüm ilanında dahi setretme ve koruma gayesi güdüldüğü düşünülmektedir.

1.2. Kadın Cenazenin Yıkanması: İslâm hukukuna göre ölünün yıkanması farz-ı kifâye¹⁰ olup kadın cenazeyi kadının, erkek cenazeyi de erkeğin yıkaması gerektiği kabul edilmektedir. Hanefî fakihî Kâsânî (öl. 587/1191) ile Mâlikî fakihî İbn Rüşd (öl. 520/1126), Şâfiî fukahâsından Nevevî (öl. 676/1277) ve Şîrbînî (öl. 977/1570) bu hususta, aynı cinsiyette olan iki kişinin cinsel arzu olmadan birbirine dokunmasının hayatta iken helâl olduğu gibi, öldükten sonra da geçerli olduğunu söylemektedir. Buna göre farklı cinsiyette olan kimsenin diğerine hayattayken dokunması haram olduğu gibi, öldükten sonra da haram olarak kabul edilmektedir.¹¹

⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), "Cenâiz", 12.

⁸ Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/54.

⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, "Salâ Verilmesi", (Erişim, 01 Kasım 2023).

¹⁰ Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012), 1/91.

¹¹ İbn Rüşd Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dârü'l-Akîde, 2004), 1/285; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi* (Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974), 1/304; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu Mühezzeb*, (Beyrut, Dârü'l-Fikr, ts.), 5/130; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/15.

Bu kaidenin istinalarından biri¹² kadın ve erkeğin eş olması durumunda cenazenin nasıl yıkanacağı meselesidir. Esmâ bint Umeys (öl. 40/661 [?]) eşi Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) vasiyeti üzerine eşinin cenazesini yıkamıştır. Ebû Mûsâ el-Eş'ari'nin (öl. 42/662-63) cenazesini de eşi Ümmü Abdullah yıkamıştır.¹³ Kocasını vefât eden kadın dört ay on gün boyunca iddet beklemesi gerektiği¹⁴ için, evliliğin sona ermediği kabul edilmekte ve bu sebeple kadının kocasının cenazesini yıkaması konusunda fukaha ittifak etmektedir.¹⁵ Bunun yanı sıra gayri müslim bir kadının Müslüman kocasının cenazesini yıkaması konusunda fukaha ihtilâfa düşmüştür. Hanefî mezhebine göre, kadının gayri müslim olması bu hak ve sorumluluğunun elinden alınmasını gerektirmemektedir. Hanbelî mezhebine göre ise cenazenin yıkanmasında niyet etmenin gerekli olması ve gayri müslim kimsenin niyet etmeye ehil olmaması sebebiyle, gayri müslim kadının kocasının cenazesini yıkayamayacağı kabul edilmektedir. Vefât eden erkeğin birden fazla karısı olması halinde yıkama hakkı kur'a ile belirlenecektir.¹⁶

Kocanın karısının cenazesini yıkaması meselesinde ise fukahâ ihtilâf etmiştir.¹⁷ Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) hocası Hammâd'a (öl. 120/738) göre koca, zorunlu hallerde karısının cenazesini yıkayabilir. Hz. Ali'nin (öl. 40/661) eşi Hz. Fâtıma'nın (öl. 11/632) cenazesini yıkaması ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisinden önce vefât ederse cenazesini yıkama ve kefenleme konusunda eşi Hz. Âişe'ye (öl. 58/678) söz vermesi¹⁸ bu görüşe delil olarak

¹² Diğer istisnalar için bk. Abdülkerîm Zeydân, *el-Mufasssal fi Ahkâmi'l-Mer'e ve Beyti'l-Müslim* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 11/50.

¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/286; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni fi fikhî'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybani* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), 2/201; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Neylü'l-Evtâr min Esrâri Müntekâ'l-Ahbâri*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak (Demmam: Dârü İbni'l-Cevzî, 1434/2013), 7/251; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 1/576.

¹⁴ el-Bakara 2/234.

¹⁵ Şemsüleimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1980), 2/71; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/286; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/201; Nevevî, *el-Mecmû*, 5/124.

¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/576; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/202.

¹⁷ Mehmet Özgü Aras, *Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammâd ve Fikhî Görüşleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 160.

¹⁸ İbn Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2012), "Cenâiz", 9.

gösterilmiştir. Buna göre aralarındaki sevgi ve merhametin etkisi ve avret yerlerine aşinalıklarından dolayı eşlerin birbirlerinin cenazesini münasip bir şekilde yıkayabileceği düşünülmektedir. Hammâd'ın görüşüne katılan İmam Mâlik (öl. 179/795), İmam Şâfiî (öl. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) de eşlerden birinin diğerinin cenazesini yıkayabileceğini kabul etmektedir.¹⁹ İbn Âbidîn de bu mesele hakkında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Her sebep ve nesepl ölümle sona erer. Yalnız benim sebep ve nesebim müstesna.*” hadisine dayanarak, evliliğin devamına hükmedileceğini söylemektedir.²⁰ Son dönem İslâm hukukçularından Zeydân da kocasından başkası mahrem yerlerine bakamayacağı için kocanın karısının cenazesini yıkayabileceğini kabul etmektedir.²¹ Vefât eden kadının kocası yoksa, ailesinden olan kadınların örneğin annesinin, kızının, oğlunun kızının, kızının kızının, kız kardeşinin, halasının, teyzesinin; ailesinde kadın bulunmuyorsa en yakın mahremeleri olan babasının, dedesinin veya oğlunun kadının cenazesini yıkayabileceği kabul edilmektedir.²²

Hammâd'ın öğrencisi Ebû Hanîfe'ye göre ise koca, karısının cenazesini yıkayamaz. Çünkü kadının vefâtı ile kocasının, kadının kız kardeşi ile veya diğer kadınlarla dörde kadar evlenebilmesi mubah hale geldiği için, tıpkı bâin talâkta olduğu gibi kocanın vefât eden karısına bakması ve dokunması haramdır.²³ Hz. Ömer'in (öl. 23/644) eşi vefât ettiğinde “*Hayatta iken onun üzerinde biz daha fazla hak sahibiydik. Öldüğü zaman velileri daha fazla hak sahibi oldular.*” dediği belirtilmiştir.²⁴ Son dönem Hanefî fıkıh âlimlerinden İbn Âbidîn de (öl. 1252/1836) Hz. Fâtıma'nın cenazesini eşi Hz. Ali'nin yıkamasından bahisle, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Her sebep ve nesepl ölümle sona erer. Yalnız benim sebep ve nesebim müstesna.*”²⁵ hadisine

¹⁹ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 1/185; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1973), 1/283. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/179, 201.

²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/71; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/577.

²¹ Zeydân, *el-Mufassal*, 11/67.

²² Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/132; Zeydân, *el-Mufassal*, 11/67.

²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/71; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 1/304.

²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/161.

²⁵ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman Azam (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1970), 6/164 (Hadis no: 10354).

dayanarak evliliğin devamına hamledildiğini, ancak bu durumun hususiyete delâlet ettiğini söylemektedir.²⁶

Kadın cenazenin saçlarının yıkanması ile ilgili hükümler, uzun saçlı olduğu varsayımına dayanmaktadır.²⁷ Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde rivayetler²⁸ esas alınarak, vefât eden kadının saçlarının sırasıyla, örgülü ise açılıp yıkanacağı, devamında üçe ayrılıp örüleceği, son olarak da cenazenin arkasına bırakılacağı belirtilmektedir.²⁹ Hanefî mezhebi ise öncelikle saçların taranması gerektiği ve bu da saçların kopma ihtimalini doğurduğu için örülmesine karşı çıkmakta, saçların cenazenin yanaklarından aşağı bırakılması gerektiğini kabul etmektedir.³⁰

Günümüzde cenaze ile ilgili neredeyse tüm işlemler gibi yıkama işlemleri de belediyeler tarafından yapılmakta, yıkanması için gerekli malzemeler ve kefen belediye tarafından karşılanmaktadır. Cenaze yıkamak için, Millî Eğitim Bakanlığı onaylı kurslarda veya Halk Eğitim Merkezlerinde eğitim alan, yine MEB tarafından sınava tabi tutularak, yeterli puanı alan kimseler, cenaze yıkamaya ehil olarak kabul edilmekte ve 'gassal belgesi' almaya hak kazanmaktadır. Nüfusu az olan yerlerde ise halk tarafından sevilip sayılan ve ehil kabul edilen kimseler cenaze yıkamaya davet edilmektedir. Ülkemizde çoğunlukla Hanefî mezhebi hükümleri uygulandığı için belediyede görevli olan veya tercih edilen gassallar da cenaze yıkanması esnasında bu hükümlere uymakta, örneğin ölen kadının saçını taramadan ikiye ayırarak yanlardan kefenin üstüne salmakta ve son kat başörtüsü ile saçların görünmesine engel olunmaktadır.

²⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/576.

²⁷ bk. Zeydân, *el-Mufassal*, 11/73.

²⁸ Buhârî, "Cenâiz", 14, 16, 17; Müslim b. Haccâc, *Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), "Cenâiz", 2.

²⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 1/265; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/173.

³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/60; Zeydân, *el-Mufassal*, 11/73.

1.3. Kadın Cenazenin Kefenlenmesi: Cenazenin kefenlenmesi Müslümanlar üzerine farz-ı kifâye³¹ olup, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Sizden birisi (ölen) din kardeşinin cenazesinin teşhiz ve tekfinini üstlendiği zaman bu işi güzelce yapsın.”³² “Beyaz elbise giyiniz çünkü en hayırlı elbiseleriniz beyaz renkli olanlardır. Ölülerinizi de beyaz kefenle kefenleyiniz.”³³ sözleri ile temellendirilmiştir. Buna göre kefenleme, erkek cenazede kamîs, izâr ve lifâfe olmak üzere üç parça,³⁴ kadın cenazede ise bunlara ek olarak, baş ve göğüs örtüsü de eklenerek beş parça ile yapılmaktadır.³⁵ Kefen olacak kadar kumaş bulunmaması halinde ise erkek cenaze için izâr ve lifafe olarak iki parça, kadın cenaze için ise bunların yanında başörtüsü ile üç parça şeklinde kefenleme gerçekleştirilir. Bundan daha az kumaş varsa, erkek ve kadın olması farketmeksizin tek parça kumaş kullanılarak cenaze kefenlenir.³⁶ Kadın cenazenin kefenindeki baş ve göğüs örtüsü, öldükten sonra da kadının tesettürünü gözetmenin gereği olarak görülmektedir. Kadın, canlı iken de ölünce de avret olarak kabul edildiği ve erkeklerden oluşan cemaat içinde ilgi uyandırmaması için azalarının açılması ihtimaline karşı vücut hatları kefen parçaları ile kapatılmaktadır. Bundan dolayı kabre konulurken, kadın kefenini oluşturan beş parça haricinde cenazenin üstünü kapatacak şekilde ayrı bir örtü örtülmesinin müstehap olduğu noktasında fukaha ittifak etmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin uygulamaları, bu duruma delil olarak gösterilmektedir.³⁷

³¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/306; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 1/578.

³² Müslim, “Cenâiz”, 49.

³³ Tirmizî, “Cenâiz”, 18; İbn Mâce, “Cenâiz”, 12.

³⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 18, 19, 23, 24; Müslim, “Cenâiz” 45, 46; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1997), “Cenâiz”, 29, 30; Tirmizî, “Cenâiz” 20; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, neşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), “Cenâiz” 39; İbn Mâce, “Cenâiz” 11; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire, yy., ts.), “Cenâiz”, 5-7.

³⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/307; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/172; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/193; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 7/290.

³⁶ Müslim, “Cenâiz”, 44; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 210.

³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/189; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 1/600; Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Suriye: Dârü'l-Fıkr, 1989), 2/538; Zeydân, *el-Mufasssal*, 11/123.

1.4. Ölen Kadının Cenaze Masrafları: İslâm hukukuna göre kadın, kendi malında tasarruf özgürlüğü olan bir birey olarak kabul edilmektedir. Bunun için Ramazan ayında fitre vermek, zekât vermek, kurban kesmek, hac görevini ifa etmek gibi malî harcama gerektiren bireysel ibadetlerinde kendi malvarlığı kadarıyla sorumlu tutulmaktadır. Fakat kadının mal tasarrufunda bulunma yetkisi örfî uygulamalar sonucunda evlenmeden önce babasının, evlendikten sonra da kocasının tasarrufuna kalmaktadır. Bu sebeplerle fukahâ, vefât eden evli kadının cenaze malzemeleri ve işlemleri için yapılan harcamaların kendisinin veya kocasının malvarlığından karşılanması konusunda ihtilâf etmiştir. Ebû Hanife'nin talebelerinden Ebû Yûsuf'a (öl. 182/798) göre kadının cenaze harcamalarının kocasının malvarlığından karşılanması, eğer kocası kendisinden önce vefât etmişse mirasından ödenmesi gerekmektedir. Çünkü eşler arasında ölümden sonra miras bağı devam ettiği için nikâh akdinin devam ettiği kabul edilmekte ve kocanın, karısının cenaze harcamalarını üstlenmesi gerekmektedir. Kadının, evlilik devam ettiği sürece kocanın karısı için sağlaması gereken nafaka hakkı³⁸ gibi cenaze masrafları da kocaya ait kabul edilmektedir. İmam Muhammed (öl. 189/805) ise, evlilik içinde kadının nafakasını karşılamanın koca üzerine bir sorumluluk ve kadın için bir hak olmasına rağmen, ölümün gerçekleşmesi ile böyle bir hak kalmadığı için, cenaze masraflarını kocanın ödemeyeceğini savunmaktadır. Hanefî mezhebinde esas alınan görüş Ebû Yûsuf'a ait olmaktadır.³⁹ Şâfiîlere göre, kocanın ölen karısının cenaze masraflarını karşılaması gerekmektedir.⁴⁰ Hanbelîlere göre ise, kadının nafakasının sağlanması nikâhın hukukî sonuçlarından olduğu; talâk ve ölümün gerçekleşmesi ile nikâh sona erdiği için, kocanın mes'ûliyyeti bulunmamaktadır. Buna göre ölümle nikâh akdi sona erdiğinde kadın, kocasına karşı yabancı bir kadın gibi olacağı için cenaze harcamalarının, malvarlığı varsa

³⁸ Celal Erbay, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

³⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/581.

⁴⁰ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/21; Zeydân, *el-Mufassal*, 11/208, 209.

kendi malından veya evlenmemiş olsaydı nafakasını karşılamakla yükümlü kimseden alınması gerekmektedir.⁴¹

1.5. Kadının Cenaze Namazının Kılınması: Cenaze yakınlarının vefât eden kişiye karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu dinî vecibelerinden biri de farz-ı kifâye olan cenaze namazının kılınmasıdır. Cenaze namazını kıldırın imamın cenazenin cinsiyetine göre nerede bulunacağı meselesi hakkında fukahâ ihtilâfa düşmüştür. İmamın cenaze namazı kıldırırken duracağı yer hususunda Hanefiler cenazenin cinsiyetine göre bir ayırım yapmamış,⁴² diğer mezhepler ise bu konuda birbirinden farklı yaklaşım ortaya koymuşlardır. Hanbelî mezhebi ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir kadın cenazenin tam ortasına doğru durarak cenaze namazını kıldırıldığını bildiren rivayetleri⁴³ esas almaktadır. Buna göre imamın, cenaze erkekse göğsünün, kadın ise orta hizasında durması gerektiği kabul edilmektedir. Şâfiî mezhebinde de aynı rivayetler ve Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711-12) uygulaması esas alınarak⁴⁴ imamın erkek cenazenin baş, kadın cenazenin orta hizasında duracağı benimsenmektedir. İbn Rüşd, İmam Mâlik'in öğrencisi İbnü'l Kâsım'ın (öl. 191/806) Hanefî mezhebi ile aynı görüşte olduğunu, İmam Mâlik ile İmam Şâfiî'nin ise sınır belirlemediğini ifade etmektedir.⁴⁵

Mâlikîlere göre “Kadınları Allah nasıl geri bıraktıysa, siz de öyle geri bırakın.”⁴⁶ hadisi ve sahâbe uygulamasını delil göstererek, kadın ve erkekte meydana gelen birden fazla cenazenin bulunması halinde, kadın cenazenin erkek cenazenin arka tarafına konulması gerekmektedir. Hanefîler ve Şâfiîler cenazede çocuk ve hünsa da varsa, cemaat safında olduğu

⁴¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/200.

⁴² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/583; Şener, “Cenâze”, 7/356.

⁴³ Buhârî, “Cenâiz”, 63; Müslim, “Cenâiz”, 27; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 51; Tirmizî, “Cenâiz”, 45.

⁴⁴ Tirmizî, “Cenâiz”, 45

⁴⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/296.

⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/297; Şöhretinden dolayı merfû (Hz. Peygamber'e ait) sanılan bu rivâyetin aslında Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olduğu hakkında bk. Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 106.

gibi erkek, çocuk, hünsa ve kadın şeklinde sıralama yapmaktadır.⁴⁷ Hanbelîler ise sıralamayı erkek, hünsa, kadın ve çocuk şeklinde yapmaktadır. Erkek ile çocuğun arasına kadının konmasının gerekçesi, kadının mükellef olması ve şefaate daha çok muhtaç bir varlık olması ile açıklanmaktadır.⁴⁸ İzaha ihtiyaç duyulan bu ifadede kadının mükellef olmasından erkeğe itaat etmekle ve çocuğun bakım-terbiyesiyle sorumlu olması anlaşılmaktadır. Erkek ve çocuğun kadın için sütne olarak kullanılabileceği de düşünülmektedir. Cehennem ehlinin çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunu ve fitne unsuru olduğunu bildiren rivayetlerden hareketle⁴⁹ kadının çocuğa nazaran günahkâr bir varlık olarak kabul edilmesi ile de şefaate daha çok muhtaç olduğu düşüncesinin doğmuş olabileceği kanaatindeyiz.

1.6. Kadının Kabre Konulması: Kadının kim tarafından kabre indirileceği meselesi, cenazeyi ve kadının yakınlarını ilgilendirmesi bakımından bireysel ve sosyal bir konudur. Mesele kadın cenazeye yakınlık bakımından ele alındığında fukahâ ihtilâfa düşmüştür. Hanbelîler arasında, ölümle birlikte nikâh akdi sona erse de kocanın karısını yıkama hakkı olduğu gibi, ölen karısını kabre indirmede de öncelikli olduğunu savunanların bulunduğu söylenmektedir.⁵⁰ Ahmed b. Hanbel'in ise yakınlık derecesine göre kadını yıkama hakkı olan kadınların, cenazeyi kabre indirmesine de olumlu baktığı belirtilmektedir. Hanbelî fakihî İbn Kudâme (öl. 620/1223) Ahmed b. Hanbel'in kadınların cenazeyi kabre indirmek ve defnetmek için güçlerinin yetmeyeceği ile ilgili görüşünü makul bulmaktadır. Bunu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefât eden hanımını, kabir kazma işiyle tanınan Ebû Talha'nın (öl. 34/654-55) kabre koyduğunu ve defnettiğini bildiren rivayetle delillendirmektedir.⁵¹ Şâfiîler ise cenazenin kadın veya erkek olması farketmeksizin, erkekler daha güçlü oldukları için ve kadınların

⁴⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 1/275; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/590.

⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/221.

⁴⁹ Buhârî, "Hayz", 6, "Zekât", 44, "Savm"; 41; Müslim, "İman", 34, (132), "İydeyn", 4; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İman", 6; Nesâî, "İydeyn", 18; İbn Mâce, "Fiten", 19; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (Beyrut: Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), "Vudû'", 104.

⁵⁰ Zeydân, *el-Mufassal*, 11/120.

⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/189.

kabre inmesinin tesettürü gerektiren bölgelerinin açılmasına sebep olacağından, defin işlerini erkeklerin üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵² Zeydân da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadınları cenazenin arkasından gitmekten menetmesi⁵³ ve uygulamada yer almamasından dolayı, kadın cenazenin kadınlar tarafından kabre konmasını ve defin işlemlerinin yapılmasını uygun görmemektedir. Çünkü erkeklerin çoğunluk teşkil ettiği bir cenazede, erkeklerin önünde kadınların kabre inmesini kadınlara yapılan saygısızlık olarak görmektedir. Yine kadınların cenazeyi taşıma, çevirme ve defnetmeye güç yetiremeyeceklerinden cenazeyi kabre indirmelerini doğru bulmamaktadır. Kadın cenazenin mahremi veya kocasının bulunmaması halinde, şehveti azaldığı için fitneden uzak olan yaşlı erkeklerin veya dînen ve ahlâken üstün olan erkeklerin kadın cenazeyi kabre koymasının daha uygun olduğu belirtilmektedir.⁵⁴

1.7. Kadının Kabrinin Boyutu: Cenazenin gömülmesi için kazılan kabrin uzunluğu ve derinliği hakkında ihtilâf bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Mezarları kazınız. Geniş tutunuz ve iyi yapınız.*”⁵⁵ hadisine dayanılarak kabrin boyutu geleneklere, toprağın yapısına ve lazım olan derinliğe göre değişik ölçülerde belirlenmektedir. Kabrin derin kazılmasının nedeni, ölüyü yırtıcı hayvanların zararlarından korumak ve kötü kokunun yayılmasını engellemek içindir.⁵⁶ Hanbelî mezhebine göre kabrin derinliği kadın ve erkek fark etmeksizin göğüs hizasına kadar kazılmalıdır.⁵⁷ İmam Şâfiî ise kabrin derinliğinin bir insan boyu yani kabirde orta boyda bir kişi ayakta durup kollarını havaya kaldırdığında alınan ölçü kadar olduğunu belirtirken, İmam Mâlik kabrin derinliği hakkında sınırlama koymamıştır. Hanefî âlimler de ihtilâfa düşmüş, bazıları derinliğin en az yarım boy kadar olması gerekir derken,

⁵² Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/277.

⁵³ İbn Mâce, “Cenâiz”, 50

⁵⁴ Zeydân, *el-Mufassal*, 11/121.

⁵⁵ İbn Mâce, “Cenâiz”, 41.

⁵⁶ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, 2/520 vd.

⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/187.

bazısı göğüs hizasına kadar olmalı demiştir. Genel kabul alan görüş, kabrin uzunluğunun ölünün boyuna göre, derinliğinin ise göğüs hizasında hatta daha derin olması yönündedir.⁵⁸

1.8. Kadının Kabirdeki Konumu: Bir kabre, bir cenazenin defnedilmesi esas olmakla birlikte zarûret halinde birden fazla cenaze aynı kabre konulabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Uhud şehitleri için yaptığı uygulama buna örnek teşkil etmektedir.⁵⁹ İmam Şâfiî zorunlu bir durum olmadıkça kadın ve erkeğin aynı kabre konmasına karşı çıkmıştır. Şayet konması gerekiyorsa “*Erkek kible tarafında öne, sonra erkek çocuk, sonra da kadın konmalıdır.*”⁶⁰ demektedir. Hanbelîlere göre ise, kabre kadın ve erkek cenazenin beraber konulması zorunluluğu olan durumlarda araya topraktan bir set örülerek, kible tarafında ön kısma erkeğin, arkasına kadının, ikisinin arkasına da varsa çocuğun konması gerekmektedir.⁶¹ Hanefî fakihî Kâsânî (öl. 587/1191) de erkeğin kible tarafında öne, arkasına da kadının konması gerektiğini söylemektedir. Eğer cenazede erkek, kadın, erkek çocuk, kız çocuk ve hünsa varsa cemaat safında durulduğu gibi erkek, erkek çocuk, hünsa, kadın ve kız çocuk sıralaması şeklinde cenazelerin kabre konulması gerektiğini eklemektedir.⁶² Hanefî fakihî Serahsî (öl. 483/1090 [?]) erkeğin kabirde önde olmasını kible tarafının daha şerefli olması ve erkeğin bu sebeple kibleye en yakın yerde durma konusunda kadından daha çok hak sahibi olması gerekçesi ile açıklamaktadır.⁶³ Burada Serahsî'nin kadını erkek karşısında nasıl konumlandığı göze çarpmaktadır. Erkeğin kadını koruma, yönetme, ihtiyaçlarını giderme ve nafakasını sağlama özelliği ile eşi üzerinde kavvâm⁶⁴ olması, aynı zamanda daha çok erkeğin üstlendiği devlet başkanı ve imam olma, hutbe okuma, savaşa katılma ve benzeri

⁵⁸ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 7/413; Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 4/416.

⁵⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 212.

⁶⁰ Şâfiî, *el-Üm*, 1/277.

⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/222.

⁶² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/319.

⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/107.

⁶⁴ en-Nisâ 4/34.

sorumlulukları nedeniyle, erkeğin önde kible tarafına konmasını tercih etmiş olabileceği kanaatindeyiz.

2. Cenaze İşlemlerine Katılan Kadınların Durumu

Vefât eden bir kimsenin yakınlarının, onun ölüm anından, kabre konuluncaya kadar beraberinde bulunması, acılarını birbirleriyle paylaşmaları, tesellide bulunmaları ve vefât edene son vazifelerini yerine getirmek istemeleri en doğal hakları olmakla birlikte güzel bir davranış olarak da görülmektedir. Cenaze sahipleri olan kadınların, erkek cemaatin yanında cenaze namazına katılma, kabir ziyaretinde bulunma, taziyede bulunma gibi bazı hususlarda ayrı tutulduğu görülmektedir. Aklî ve naklî gerekçelere dayandırılan bu uygulamalarda sosyal bir varlık olan kadının, naif ve duygusal olması yanında fitne⁶⁵ unsuru olması ön plana çıkmaktadır.

2.1. Kadınların Cenaze Namazına Katılması: Vefât eden kişinin, bir kişi ile de olsa cenaze namazının kılınması farz-ı kifâye⁶⁶ olup, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "*Bir din kardeşiniz vefat etmiştir. Kalkın, onun cenaze namazını kılın.*"⁶⁷ hadisine göre dinî bir vecibedir. Cenaze namazına iştirak etmenin bir hak olması, Uhud Dağı büyüklüğünde sevap kazandıracağına müjdelenmesi ve Resûlullah'ın (s.a.v.) eşlerinin cenaze namazına katılması ile ilgili rivayetlere⁶⁸ karşın, kadının cenaze namazı kılmakla mükellef olup olmadığı, cenaze namazına katılıp katılamayacağı günümüzde dahi tartışılmaktadır. Hanefîlerin, kadın ile erkeğin aynı safta yan yana olmasını namazı bozan sebeplerden biri olarak görmesine rağmen, cenaze namazında kadın ve erkeğin yan yana bulunmasını tasdik eden icthadları,

63 Fitne hakkında bk. Mustafa Çağrı, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156-159.

66 et-Tevbe 9/184.

67 Müslim, "Cenâiz", 66.

68 Buhârî, "İmân", 35, "Cenâiz", 58; Müslim, "Cenâiz", 34; Nesâî, "Cenâiz"54,79; İbn Mâce, "Cenâiz", 34,79; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (Beyrut: Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), "İsti'zân", 5.

cenaze namazına kadınların katılmasının uygun görülmesine delil olarak sunulmaktadır.⁶⁹ Bununla birlikte Din İşleri Yüksek Kurulu, cenaze namazında kadınların zorunluluk olmadıkça erkeklerle aynı safta olmaması gerektiğini, bunun Hz. Muhammed'in (s.a.v.) namaz saflarını sırasıyla erkekler, çocuklar ve kadınlar düzenlemesine uygun olduğunu ifade etmektedir. Sünnete uygun olan bu olsa da rükû ve secdesi olmayan cenaze namazında kadın ve erkeğin yan yana olmasının namazın geçerliliğini etkilemeyeceğini de eklemektedir.⁷⁰

2.2. Kadın Cenazenin Kabre Götürülmesi: Kadın veya erkek cenaze olmasına bakılmaksızın cenazenin kabristana taşınması, uygulamada erkekler tarafından yapılmaktadır. Bu durum belirli gerekçelere dayandırılmıştır. Ünlü hadis âlimi Askalânî (öl. 852/1449), cenaze omuzlarda taşınarak seri bir halde kabristana yetiştirilmesi gerektiğinden, cenazeyi kadınların taşımasının tesettürlerinin bozulmasına sebep olabileceğini ve duygusal olarak ölüme dayanaksız olan kadına, cenazeyi taşımasının bedenen ve mânen ağır geleceğini söylemektedir. Büyük muhaddis Buhârî'den (öl. 256/870) nakledilen bir rivayette⁷¹ cenazeyi kadınların değil, erkeklerin taşıması bahsi geçmektedir. Aşağıdaki rivayette de kadınların cenazeyi taşımak ve defnetmekten menedildiği görülmektedir:

“Resûlullah (s.a.v.) ile bir cenazeye katıldık. O (s.a.v.) kadınları görünce: ‘Cenazeyi siz mi taşıyorsunuz?’ diye sordu. Onlar: ‘Hayır’ dediler. Hz. Peygamber: ‘Cenazeyi siz mi defnediyorsunuz?’ diye sordu. Onlar: ‘Hayır’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Öyleyse ecriniz olmadığı halde dönün’ buyurdu.”⁷²

⁶⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/316; Hadi Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği* (İstanbul: Ensar, 2013), 143.

⁷⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 208.

⁷¹ Buhârî, “Cenâiz”, 51.

⁷² İbn Mâce, “Cenâiz”, Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 3/456 (Hadis No: 6298); Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/277;50; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989), 3/234.

Cumhur fukaha, cenazenin sadece erkekler tarafından taşınacağı hususunda ittifak halindedir.⁷³ Fakat, cenazeyi taşıyacak kişi sayısı ve nasıl taşınacağı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir.⁷⁴

Kadınların hal ve hareketlerine dikkat etmemelerinden dolayı kabre kadar cenazeyi takip etmelerinin yasaklandığı görülmektedir.⁷⁵ Günümüz İslâm hukukçularından Sağlam, kadınların cenaze namazına katılması hususunun, cenazenin taşınması ve kabirde bulunması konularından farklı olduğunu ve buna göre değerlendirme yapılması gerektiğini söylemektedir. Bu görüşe göre erkekler gerek fiziken güçlü olmaları sebebiyle cenazenin taşınmasında, gerekse ruhsal bakımdan daha dayanıklı oldukları için cenazeyi taşıma ve götürme konusunda daha uygunken; kadınlar seslerini yükselterek cemaatin dikkatini çekecek davranışlarda bulunabileceği için cenazeyi taşıma ve kabre götürme hususunda katılımları doğru bulunmamıştır.⁷⁶

2.3. Kadınların Kabir Ziyaretinde Bulunması: Cumhura göre ibret almak, Allah'ı (c.c.) anmak ve unutmamak için yapılan kabir ziyareti müstehap sayılmakla beraber, fukahâ kadınların kabir ziyaretinde bulunmaları hakkında da ihtilâfa düşmüştür. Aslında kadınların kabir ziyaretinin sakıncalı ve yasak olmasındaki sebep kadın olmaları değil, ziyaret kurallarına uyulmamasıdır. Fakat kurallara uymama konusunda kadınlar daha çok dikkat çektiği için, sınırlayıcı ve yasaklayıcı hükümler de kadınlar hakkında verilmiştir. Kadınların kabir ziyaretinde bulunması hakkında olumlu düşünen bilhassa Hanefî fukahâ,⁷⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabir ziyaretini kadınlar ve erkekler için yasakladığı, sonrasında ise izin verdiği rivayetlere,⁷⁸ âhireti hatırlamak ve dünya hayatına meyletmemek için kabir

⁷³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/270; Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *Dört Mezhebin Fıkhi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Bahar Yayınları, ts.), 1/499; Zeydân, *el-Mufassal*, 11/90.

⁷⁴ Cezîrî, *Dört Mezhebin Fıkhi*, 1/499-502.

⁷⁵ Buhârî, "Cenâiz", 29; Müslim, "Cenâiz", 34,35; İbn Mâce, "Cenâiz", 50.

⁷⁶ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 144.

⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/604.

⁷⁸ Buhârî, "Cenâiz", 31, "Ahkâm", 11; Müslim, "Cenâiz", 36; İbn Mâce, "Cenâiz", 47.

ziyaretinin gerekli olduğu fikrine dayanmaktadır. Kadınların kabir ziyaretinde bulunmasını genel olarak câiz görmeyen Şâfiî ve Hanbelî fukahâ⁷⁹ ise kabir ziyaretini yasaklayan hadisleri⁸⁰, “Dirileri fitneye düşürme ve ölümlere eza verme” konusunda kadınların ön plana çıkmasını ve cenazeyi takip etmeleri yasağını, kabir ziyaretinin yasak olmasına delil olarak göstermektedir. Bu düşünce biçimine göre kadınların evden çıkması zarar olarak görülmekte ve dinde bir fiilin zararı faydasından çoksa haram kılınmasının esas olduğu belirtilmektedir.⁸¹ Kadınların kabir ziyareti yapmasının mekruh olması, hassas kalbe sahip olmaları, zorluklar karşısında dayanma güçlerinin az olmasına bağlı olarak feryat edip ağlama ihtimallerinin bulunması gibi aklî gerekçelere dayandırılmaktadır. Kadınların kabir ziyaretinde bulunup bulunmayacağı noktasında farklı bir düşünce biçimine göre, kabir ziyaretinin yasaklandığı “Rasûlullah (s.a.v.) kabirleri ziyaret eden kadınları lanetlemiştir.”⁸² hadisinde geçen “zevverât/züvverât” ifadesi mübalağa içermektedir. Buna göre kadının sık sık kabir ziyaretinde bulunması, kocasının hakkına girmesine, herkes tarafından konuşulup adının çıkmasına ve yaygara çıkarmasına sebep olmaktadır. Bu sıkıntılı durumlardan emin olunursa, ölümü hatırlamaları ve ders çıkarmaları için kadınların kabir ziyaretinde bulunmalarında mahzur olmadığı kabul edilmektedir.⁸³

Kadına kabir ziyaretinin yasaklanmasında erkek topluluk içine karışmaması da esas alınmaktadır. Bu konuda yaşlı ve genç kadın ayırımına gidildiği görülmektedir. Genç kadınların kabir ziyareti yapmak için dışarı çıkması haram kabul edilirken, yaşlı kadınlar hayızdan kesildiği için izin verilmiştir. Mâlikîler sadece genç kadınların kabir ziyaretinde bulunamayacağını, erkeklerin dikkatini çekmeyen ve yaşlı olan kadınların erkeklerle birlikte

⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/226; Nevevî, *el-Mecmû* ‘, 5/309.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 76; Tirmizî, “Cenâiz”, 61; İbn Mâce, “Cenâiz”, 49.

⁸¹ Zeydân, *el-Mufassal*, 11/175.

⁸² Tirmizî, “Cenâiz”, 62; İbn Mâce, “Cenâiz”, 49.

⁸³ Müslim, “Cenâiz”, 36; Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1975), 5/260-261; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 3/191-193.

gitmemeleri şartıyla kabir ziyaretinde bulunabileceğini söylemektedir. Bu görüşün gerekçesi, tefekkür etmek ve ibret almak için kabre giden erkeğin, fikrinin kadınla meşgul olup fitneye düşme ihtimali ve korkusudur. Bunun yanı sıra kadın ve erkeğin sevap kazanmak bir yana günah işleyerek geri dönebileceği de söylenmektedir.⁸⁴ Mâlikî fakihî İbn Abdülber'e (öl. 463/1071) göre kadının evinde durması en güzeli olduğu için, fitne endişesinden dolayı genç kadınların evlerinden çıkmamaları gerekmektedir. Yaşlı kadınların ise ziyarette bulunmamalarının daha doğru olduğunu söylemektedir. Hanefî fakihî ve hadis âlimi Aynî (öl. 855/1451) de fitne ve fesada sebep olabileceği için kadınların dışarı çıkmasının ve kabir ziyareti yapmasının mekruh olduğunu belirtmektedir.⁸⁵ Cumhur, namaz kılmak için kadınların evlerinden çıkmasını mekruh sayarken, kabir ziyaretinde bulunmalarını da hoş karşılamamıştır.

Şâfiî mezhebine göre, kadınlar yumuşak kalpli, dert ve sıkıntılara karşı dayanma gücü az ve sabırsız olduğu için, kabir ziyaretinde feryat ederek ağlama ihtimalleri olduğundan gitmeleri mekruh kabul edilmektedir. Hanbelî mezhebinde de kadın sahâbî Ümmü Atiyye'nin (öl. 70/689-90 [?]) "*Kabir ziyaretinden nehyedildik, fakat bu bize kesin olarak yasaklanmamıştı.*"⁸⁶ sözü delil alınarak ve kadının sabırlı olmaması, gam ve tasanın çok olması sebebiyle kabir ziyareti yapmasının üzüntüsünü artırabileceği gerekçesiyle kabir ziyaretleri mekruh sayılmaktadır.⁸⁷ Şâfiî fakihî İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) ise, fitneden emin olunursa, kabir ziyaretinin mübah olduğunu söylemiştir.⁸⁸ Hanefîlere göre ise genç kadınların kabir ziyaretinin mekruh olduğu, yaşlı kadınların ise Allah'tan rahmet istemek ve ibret almak

⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967), 20/170-171; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, 2/539-542.

⁸⁵ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut : Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.), 8/69.

⁸⁶ Buhârî, "Cenâiz", 29, "İ'tisâm", 28; Müslim, "Cenâiz", 11; İbn Mâce, "Cenâiz", 50.

⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/226.

⁸⁸ Şirbînî, Muğnil-muhtac, 2/67; Gazzâlî, *Ahiret Hayatı*, çev. Hüseyin Okur (İstanbul: Semerkand Yayınları, ts.), 113.

amacıyla ağlamadan yaptıkları ziyaret makbul sayılmaktadır.⁸⁹ İbn Hazm (öl. 456/1064), kadınlarla erkeklerin kabir ziyareti yapma konusunda eşit olduğunu, bir insanın ömrü boyunca en az bir defa ziyaret etmesinin farz olduğunu söylemektedir.⁹⁰ İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ise, cenazeyi takip etmekten menedilen kadının, kabir ziyaretinde bulunmasının müstehap olmadığını söylemektedir. Kadınların kabir ziyaretine izin verildiği takdirde bunun tekrar edilmesi söz konusu olacağı için, cenazenin ardından üzüntünün artmasına, dayanma gücünün azalmasına sebep olacağını; erkeklerin bu durumdan istifade ederek kadınlara yöneleceğini ve bunun gizli bir tehlike teşkil edeceğini de eklemektedir. Kabir ziyaretinde yapılacak şey, vefât eden kişi için dua etmek olduğu ve bunun da evde yapılması mümkün olduğu için kadınların kabir ziyareti yapmasını haram hükmünde kabul etmektedir. Zeydân da İbn Teymiyye ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁹¹

2.4. Kadının Tâziyede Bulunması: Bir kimsenin yakını vefat ettiğinde, ziyarette bulunularak baş sağlığı dileme, acısını paylaşmak için tesellide bulunmayı ifade eden tâziye⁹² toplumsal bir sorumluluk ve gerekliliktir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) felakete uğrayan bir kimseyi ziyaret etmekle ilgili "*Felakete uğrayan bir kimseye 'geçmiş olsun' ziyaretinde bulunan kimseye, felakete uğrayan kişiye verilecek sevabın misli verilir.*" ve cenaze yakınlarına taziyede bulunulmasını tavsiye ettiği "*Her kim çocuğunu kaybeden bir kadına başsağlığı ziyaretinde bulunursa, o kimseye Cennet'te bir elbise giydirilir.*" gibi hadislerle⁹³ dayanarak kadının, ölenin ailesine taziyede bulunmasının caiz olduğu görülmektedir.

2.5. Kadına Tâziyede Bulunulması: Yakını ölen kadına taziyede bulunmak câiz olmakla birlikte fukahâ, taziyede bulunan kadın genç ise, fitne endişesiyle yabancı bir erkeğin taziyede bulunamayacağını; ancak mahremlerinin tâziyede bulunabileceğini kabul

⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 1/604.

⁹⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ* (Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyetü'l-Arabiyye, 1968), 5/ 237.

⁹¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ* (Riyad: Metâibu'r-Riyâd, 1382/1962), 24/343-356; Zeydân, *el-Mufasssal*, 11/181.

⁹² Mustafa Çağrıncı, "Tâziye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/202-203.

⁹³ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 21-22; Tirmizî, "Cenâiz", 72,75 , İbn Mâce, "Cenâiz", 56.

etmektedir.⁹⁴ Fitne endişesi olmadığı için yaşlı kadınlara erkek tarafından taziyede bulunulması ise câiz görülmektedir.⁹⁵

2.6. Yakını Ölen Kadının Yas Tutması: Ölen kimsenin arkasından ağlamak, insana lutfedilen merhamet duygusunun bir göstergesidir. Nitekim Hz. Muhammed de (s.a.v.) oğlu İbrahim ölünce ve torununun ölmek üzere olduğu haberi gelince ağlamıştır. Sebebi sorulduğunda “*Bu, Allah’ın rahmetidir, onu kullarının kalbine koymuştur, göz yaşarır, kalp üzülür...*”⁹⁶ buyurmuştur. Ancak yas tutmanın, ağıtlar yakarak, üstünü başını yırtarak bağırıp çağırarak yapılması caiz görülmemektedir.⁹⁷ Kadının vefât eden kocası için yas tutmasına - hidâd/ihdâd- dair rivayetler⁹⁸ bulunmasına rağmen, kocanın vefât eden karısı için yas tutması ile ilgili rivayet bulunmamaktadır.

Sonuç

İslâm hukukunun neredeyse bütün alanlarında kadınlara farklı uygulamaların yapılması nas ve örf çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kadın cenaze ile ilgili işlemler de bilhassa hadisler ve gelenek bağlamında uygulanmaktadır. Öldükten sonra cenazeye uygulanan işlemlerde hem kadın mevtâ hem de onun cenazesinde bulunan kadınlar için bireysel ve sosyal bağlamda kadına dair farklılıklar bulunmaktadır. Kadının cenaze işlemlerindeki farklılığın sebebi, hayatta iken onu her türlü kötülükten koruyan tesettürünün kabre konulmasına kadar da sağlanarak korunmak istenmesidir. Kadın cenazeyi yıkayan kişinin ahlâkî yapısı, kefeninin parçaları, kabre koyacak kişide aranan özellikler, kabre

⁹⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 1/278; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/211-212; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/603.

⁹⁵ Zeydân, *el-Mufasssal*, 11/160.

⁹⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 43; Müslim, “Cenâiz”, 11,12; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 28; İbn Mâce, “Cenâiz”, 53.

⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 29; Tirmizî, “Cenâiz”, 22,23; İbn Mâce, “Cenâiz”, 51.

⁹⁸ Buhârî, “Talâk”, 46,47,50, “Cenâiz”, 31; Müslim, “Talâk”, 58-67; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 44, 46; Tirmizî, “Talâk”, 18; Nesâî, “Talâk”, 64-68; Mâlik b. Enes, “Talâk”, 35.

koyarken üstünün örtülmesi, kabrinin boyutu gibi hususlar kadın cenazenin tesettürüne ve mahremiyetine verilen önemin göstergeleridir.

Cenaze işlemlerinde bulunan kadınlara uygulanan farklılıkların temel sebebi ise, özellikle genç kadının fitne unsuru olarak görülmesidir. Kadınların erkek cemaat içerisine karışmasını ifade eden ihtilât ile kadınların dikkat dağıttığı, sükûneti ve düzeni bozduğu iddia edilmektedir. Cenaze işlemleri sırasında duygusal olarak hassas olmaları sebebiyle, yüksek sesle ağlamaları, kendilerine zarar verici davranışlarda bulunmaları engel olarak görüldüğü için cenaze törenlerinde, kadın cemaatin varlığı rahatsız edici bulunmaktadır. Güç gerektiren cenazenin taşınması, cenazenin kabre konması gibi işlemlerde yetersiz kalacağı, zarar görebileceği, aynı zamanda kadının tesettürünün bozulmasına da sebep olabileceği düşünülmektedir. Kadınların cenaze namazına katılması, kabir ziyaretinde bulunması gibi sosyal ortamlarda, hal ve hareketlerine dikkat ederek, dikkat çekici davranışlarda bulunmayarak katılım sağlaması uygun görülmektedir.

Klasik ve modern dönem fıkıh kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmış bu çalışmada, klasik ve modern dönem fukahâsının meseleye bakış açısının Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin uyguladıkları hükümler çerçevesinde olduğu görülmektedir. Genel olarak kadın cenazeye uygulanan işlemlerde farklılık görülmemekle birlikte, sosyal bir varlık olan kadının cenaze namazına katılması, cenazenin defni sırasında mezarlıkta bulunması gibi hususlarda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Klasik dönem kaynaklarında fukahâ, duygusallığı ve fitneye sebep olabilecek davranışlarından dolayı kadını yasaklayıcı bir tavır sergilerken, bilhassa günümüzde kadının günlük yaşamın neredeyse her safhasında erkeklerle beraber bulunması ve kadınların da taleplerinin oluşmasıyla mesele günümüz fıkıh problemleri içinde ele alınmaktadır. Kadınların sosyal hayatın içinde bulunması onu erkek karşısında rakip konumuna getirmiş, onunla yarışmasına sebep olmuş; kadının estetiğini, zarafetini ve fitratını büyük oranda bozmuş, dahası onu mutlu da etmemiştir. Tartışmaya açık olmakla birlikte bazı hükümlerin

kadın lehine evrildiği dikkat çekmektedir. Nihayetinde, kadınların cenaze namazına katılması, kabir ziyaretinde bulunması gibi sosyal ortamlarda, hal ve hareketlerine dikkat ederek, dikkat çekici davranışlarda bulunmayarak katılım sağlanması uygun görülmektedir.

Kaynakça | References

- Aras, Mehmet Özgü. *Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammad ve Fikhî Görüşleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Ateş, Ali Osman. *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3.Basım, 2015.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî şerhi Sahîhu'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed. *Dört Mezhebin Fıkhu*. çev. Hasan Ege. 7 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, ts.
- Çağrı, Mustafa. "Fitne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrı, Mustafa. "Tâziye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Demirci, Kürşat. "Cenaze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/353-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Fetvalar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. "Salâ Verilmesi". Erişim 01 Kasım 2023. <https://kurul.diyanet.gov.tr>
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1997.
- Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Ahret Hayatı*. çev. Hüseyin Okur. İstanbul: Semerkand Yayınları, ts.
- Gürkan, Salime Leyla. "Ölüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/32-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ*. 13 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyetü'l-Arabiyye, 1968.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah bin Ahmed. *Muğni fi fikhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybani*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-ü İbn Mâce*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2012.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1990.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*, 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Akîde, 2004.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalim. *Mecmû'u Fetâvâ*. 37 Cilt. Riyad: Metâibu'r-Riyâd, 1382/1962.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1974.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1966-1967.
- Mâlik b. Enes. Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*. 6 Cilt. Beyrut: Dâr-u sadr, ts.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Kahire, yy. ts.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 5. Basım, 2012.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Davudoğlu. 9 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1975.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn b. Müslim el-Kuşeyrî. *Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Neşr. Şuayb el-Arnâvût. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' Şerhu Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut, Dâru'l-Fikr, ts.
- Özcan, Nuri - Uzun, Mustafa İsmet. "Cenaze Salâsı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özel, Ahmet. “Gayri Müslim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/ 418-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Sağlam, Hadi. *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği*. İstanbul: Ensar, 2013.

San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ el-Himyârî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman Azam. 11. Cilt. Beyrut: Mektebü’l-İslâmiyye, 1970-1972.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru’l- ma‘rife, 1980.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*, 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l- ma‘rife, 1973.

Şener, Mehmet. “Cenâze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/354-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San ‘ânî el-Yemenî. *Neylü’l-Evtâr min Esrâri Müntekâ’l-Ahbâr*. thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak. 16 Cilt. Demmam: Dâru İbni’l-Cevzî, 1434/2013.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni’l-muhtâc ilâ ma‘rifeti me‘ânî elfâzi’l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-türasi’l-Arabi, ts.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü’t-Tirmizî*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008.

Topaloğlu, Bekir. “Ölüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/34-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Zeydân, Abdülkerîm. *el-Mufassal fî Ahkâmi’l-Mer’e ve Beyti’l-Müslim*. 11 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993.

Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühü*. 8 Cilt. Suriye: Dâru’l-Fikr, 1989.